

Տ. ՏԱԹԵՎ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՍՈՒՉԱՎԱՅԻ Ս. ՀԱՃԿԱՏԱՐԻ ՎԱՆՔԸ

(Անվան ստուգաբանությունը, ավանդությունները և ուխտագնացությունները)

1512 թվականին, ինչպես որ Արևմտյան եվրոպայում Հակոբ Մեղապարտը Ադրիատիկի ափերին՝ Վենետիկում հրատարակեց առաջին հայերեն տպագիր գիրքը՝ «Ուրբաթագիրքը», նույն թվականին Արևելյան եվրոպայում Դանուբի ափերին Տոնավազ անունով մի հայ վաճառական հիմնեց Սուչավայի Ս. Հաճկատար վանքը, որը ևս իր կարևոր ավանդը բերեց հայ դպրությանն ու հոգևոր մշակույթին:

Սուչավան, ուր հիմնվել է այս վանքը, նշանավոր է նաև նրանով, որ այն եվրոպայի միակ քաղաքն է, ուր կառուցվել են վեց հայկական եկեղեցիներ ու երկու վանքեր և բոլորն էլ հիմնված XV-XVI դդ.: Ինչպես 1608 թ. իր նշանավոր ուղեգրությունում գրում է Սիմեոն Լեհացին. «Եւ կայր յայս քաղաքս երեք-չորս հարիւր տուն հայի. երեք քարաշէն եկեղեցի եւ երկու վանք վիմաշէն քաղաքէն ի դուրս, յոյժ գեղեցիկ եւ պատուական. մին մերձ և հուպ քաղաքին, միւսն երկու մղոն հեռի»¹:

Ռումինական այս քաղաքը հայ մատենագրությունում տարբեր տառադարձումներով հայտնի է Սչովա, Սոչով, Սիչով, Սուչով, Շեչով և մի շարք համանման այլ ձևերով:

Սուչավան առանձնակիորեն նվիրական է նաև նրանով, որ Լվովի և Ընդհանրապես լեհահայ գաղութի նման համարվում է հիմնված անեցիների շառավիղների կողմից, և ըստ այդմ՝ ժառանգորդը անհական մշակույթի:

Համաձայն ավանդության, որն իր գրավոր արտահայտությունն է գտել Աբրահամ Գ Կրետացու (կթղ. 1734-1737 թթ.) Պատմության հավելվածում, ինչպես նաև Նոր Նախիջևանի Նիսվիթա գյուղի 1694 թ. գրված «Յայսմաուրքի» հիշատակարանում, ասվում է, որ Անիի անկումից հետո անեցիների մի մասը գաղթում է Աստրախան, ապա այնտեղից անցնում Դրիմ և թուրքերի՝ Դրիմը գրավելուց հետո վերստին գաղթում Ուկրաինա, Լեհաստան, ապա Մոլդավիա և Ռումինիա ու եվրոպական մի շարք երկրներ: Կրետացին գրում է, որ նրանք, ովքեր անցան Կասպից ծովը, հասնում են մինչև Աստրախան, ապա «չուեալ գան ի Կաֆայն, և ոմանք ի Դոիմ լեռնամիջի, կէսք անցեալ գնան ի Լեհաց տունն»²:

¹ Սիմեոն դպրի Լեհացույ Ուղեգրութիւն, տարեգրութիւն և յիշատակաւանք, աշխտ. Հ. Ն. Ակինեան, Վիեննա, 1936, էջ 4:

² Տե՛ս Աբրահամ կաթողիկոսի Կրետացույ Պատմագրութիւն, Վաղարշապատ, 1872, էջ 108, ինչպես նաև «Դիւան հայոց պատմութեան», աշխտ. Գրւտ աւ. քհն. Աղանեանցի, գիրք Թ., Թիֆլիս, 1911, էջ 489-490:

Անեցիները շառավիղների առաջին հանգրվանը ռումինա-մոլդավական կողմերում դառնում է Սուլավան: Ինչպես գրում է ռումինահայ նշանավոր պատմաբան Հակոբ Սիրունին, «Անին, Մոլդովայի մեջ, Սուլավան էր ըրեր իր առաջին կայքը»³: Սուլավայի մասին հայ մատենագրությունում առաջին հիշատակությունը գտնում ենք XIII դարի նշանավոր պատմիչ Վարդան Արևելցու «Աշխարհացոյցում», ուր ասվում է. «Եւ ի վերայ Լովայ եւ Մէշովայ գա հասանէ մինչ ի Կոստանդնուպօլիս»⁴:

Սուլավայի հայ համայնքը հիշվում է քաղաքի հիմնադրման սկզբնական շրջանից՝ XV դ. վերջին քառորդից: Առաջին ուղղակի հիշատակությունը գտնում ենք Թեոդորոս Բ Կիլիկեցու 1388 թ. գրված կոնդակում, ուր ասվում է. «Յակա-նաւոր թագաւորանիստ քրիստոսական մայրաքաղաքն ի Լովն եւ յամենայն վի-ճակն իւր բոլորովին. ի Սերաթն, ի Չիշովն, ի Կամէնեցն, ի Լուցկայն...»⁵: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ, որպես Արևելյան եվրոպայի մի շարք երկրների ու քաղաքների թեմական կենտրոն հիշվում է Լվովը, իսկ այս թեմին մաս կազմող և տարբեր երկրներ ու բնակավայրեր ընդգրկող վիճակներից առաջինը հիշվում է Չիշովն՝ Սուլավան:

Մոլդովայի իշխանապետ Ալեքսանդր Բարին 1401 թ. Սուլավայում գրված հրովարտակով թույլ է տալիս հիմնելու մոլդովա-ռումինական կողմերի առանձին թեմական կառույց, որի առաջնորդանիստ կենտրոնն է դառնում Սուլավան⁶:

Հաճկատարից բացի, Սուլավայում հայերը հիմնում են նաև Զամկայի կամ Ս. Օգսենտի վանքը, իսկ քաղաքում որպես եկեղեցիներ՝ Ս. Խաչը, Ս. Սիմեոնը, Ս. Աստվածածինը և Ս. Նիկողայոսը:

Զամկան, որն արդեն XV դ. եղել է տեղի հայոց հոգևոր առաջնորդական կենտրոնը, անվանվում է նաև Ս. Օգսենտ, նվիրված լինելով այս սրբի հիշատակին: Զամկայի մասին լեհ պատմաբան Լ. Շիմանսքին գրում է. «Զամքան, անկասկած, հանդիսանում է Սուլավայի հայերի կառուցած ամենակարևոր հոգևոր յուշարձանը՝ գերազանցելով մնացեալ բոլորին, ինչպէս իր մեծութեամբ, այնպես էլ իր արուեստով: Գտնուելով Սուլավայի արևմտեան ծայրամասի՝ Արենի կոչուած բարձրավանդակում, նա ստացաւ լեհական Զամէք կամ յոգնակի՝ Զամքի անունը, որը լեհերէն նշանակում է բերդ, ամրութիւն կամ ամրոց»⁷:

Զամկայի մասին, որպես առաջնորդանիստ կենտրոնի, առաջին հիշատակությունը գտնում ենք 1415 թ. ներքո, որպես աթոռանիստը Ավետիք անունով

³ Հ. Ճ. Սիրունի, Հայ եկեղեցին ռումեն հողի վրա, Նիկոլա Յորգա, Ս. Էջմիածին, 1966, էջ 97:

⁴ Վարդան Վարդապետ, Աշխարհացոյց, Բն. բնագիրը Հ. Պէրպէրեանի, Բարիդ, 1960, էջ 75:

⁵ Հ. Գ. Ալիշան, Կամենից, Վենետիկ, 1896, էջ 9:

⁶ Նույն տեղում, տե՛ս նաև Ս. Գոլանճեան, Ռումանահայության Անին՝ Սուլավայի հայ գաղութը, Եր., 2000, էջ 25:

⁷ Ս. Գոլանճեան, Ռումանահայության Անին, էջ 87:

մի եպիսկոպոսի⁸։ Գրիգոր Ժ Ջալալբեկյանցը (կթղ. 1443-1465 թթ.), 1445 թ. նրան վերահաստատում է առաջնորդական այս պաշտոնում որպես եպիսկոպոս «Պուղտանայ հայոց», թեմական կենտրոն սահմանելով Սուլավան⁹։

Սուլավա քաղաքում է գտնվում Ս. Խաչ հայոց եկեղեցին, որտեղ, ի դեպ, պահպանվել են ռումինահայ գաղութից մեզ հասած հնագույն երկու տապանաքարերը, որոնցից առաջինը 1428 թվականից է և ունի հետևյալ արձանագրությունը. «Այս է տապան էտիլպէյին, որ է որդի Սողոմոնին։ Հանգեալ թվին հազար ՆԻԸ (1428) ապրիլ ամսոյ ԺԳ-ին»¹⁰։ Հաջորդ տապանաքարը, որը թվագրված է 1447 թվականով, կարևորվում է նաև նրանով, որ այն պատկանում է մի քահանայի, որը ցույց է տալիս, որ նվազագույնը այդ ժամանակ Սուլավայում եղել է գործող հայկական եկեղեցի։ Այս արձանագրությունում ասվում է. «Սա է տապան էսայի երիցու։ Թվ. ՋԻԶ (1447)»։ Սկզբնապես փայտաշեն այս եկեղեցին վերստին քարաշեն է դառնում 1521 թ. Շտեֆանիցա վոյեվոդայի օրոք, Խաչիկ Հանգոյի կողմից¹¹։

Սուլավա քաղաքի հայկական երրորդ եկեղեցին է Ս. Սիմեոնը, որը անվանվում է նաև Կարմիր աշտարակ (Turnul Rosu), զանգակատան կարմիր գույնի համար։ Այս եկեղեցու մասին Մինաս Բժշկյանը գրում է. «Սուրբ Սիմեոն է քարաշեն և գեղեցիկ եկեղեցի կառուցեալ ի ծայր թաղին հայոց»¹²։ Նրա կառուցման թվականը հայտնի չէ, սակայն, որպես վերակառուցման թվական նշվում է 1606 թ., հետևաբար այն կառուցվել է դրանից շատ ավելի առաջ¹³։

Այս եկեղեցում, սակայն, պահպանվել է մի տապանաքար, որն ունի հետևյալ արձանագրությունը. «Այս է տապան Տէր Օհաննէսին ավաբերէց կանուանէին, որ է որդին Պր. Տանիկին եկեղեցի շինողին, որ կանուանէ սուրբ Սիմեոն։ Հանգեալ թվ. ՌԿԸ-ին մարտի ամսոյն ԻԲ-ին հետ գալստեանն Մաղկազարդին»¹⁴։ Համաձայն արձանագրության, տապանաքարը պատկանում է Ս. Սիմեոն եկեղեցու ավագերեց Տեր Հովհաննեսին, ով որդին էր պրն. Տոնիկի, ով էլ այս եկեղեցու կառուցողն է եղել։ Տեր Հովհաննեսը, ինչպես այս արձանագրությունում է ասվում, վախճանվել է 1619 թ., հետևաբար նրա հայրը այս եկեղեցին կարող էր կառուցած լինել 1606 թվականից տարիներ առաջ։

Սուլավայի մյուս երեք հայկական եկեղեցիները չեն պահպանվել և միայն գրավոր հիշատակություններ են մնացել դրանց մասին։ Դրանցից առաջինը Ս. Աստվածածին եկեղեցին է, որը տարբեր է Հաճկատարի վանքի նույնանուն ե-

⁸ Տե՛ս Հ. Սիրունի, Հայ եկեղեցին ռումեն հողի վրա, էջ 15, տե՛ս նաև B. P. Hajdeu, Istoria tolerantei religioase Bucuresti, 1968, էջ 67։

⁹ Հ. Գ. Ալիշան, Կամէնից, էջ 134։

¹⁰ Հ. Տ. Սիրունի, նշվ. աշխ., էջ 99։

¹¹ Նույն տեղում, էջ 109։

¹² Մինաս Բժշկյան, Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան, էջ 192։

¹³ Հ. Տ. Սիրունի, նշվ. աշխ., էջ 111։

¹⁴ Նույն տեղում։

կեղեցուց: Այս եկեղեցին հիշվում է դեռևս 1504-1506 թթ. Սուլավայում գրված մի «Ճաշոցում», ուր ասվում է, որ այն գրվել է «ի քաղաքս, որ կոչի Սէշով, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնին և առ դրան կենսակիր Սուրբ Խաչին»¹⁵: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ հիշվում է նաև Սուլավայի Սուրբ Խաչ եկեղեցին:

Սուլավա քաղաքում եղած այս եկեղեցու մասին հստակորեն գրում է նաև Մինաս Թոխատեցին իր նշանավոր «Ողբ ի վերայ Օլախաց երկրի հայերուն» գործում: Այս ողբը նա գրել է 1551 թ. Մուղովայի իշխան Շտեֆան Ռաուելի՝ հայերի դեմ ծավալած հալածանքների և Օլախաց կամ Վլախաց անվանվող տարածքների հայկական եկեղեցիներին նրա կողմից ավերման առթիվ: Այս ողբում Սուլավայի Ս. Աստվածածին եկեղեցի Շտեֆան Ռաուելի մտնելու մասին ասվում է.

Ի լուսանալ օր կիրակի,
Շտեֆան պարոնն ձիաւորի,
Գայ մտանէ եկեղեցի,
Աստուածածնի Հայոց ազգի¹⁶:

Այն, որ Ս. Աստվածածին եկեղեցուց բացի, այդ ժամանակ Սուլավայում եղել են ևս մի քանի եկեղեցիներ, հստակորեն երևում է այս ողբի հետևյալ տողերից.

Սեշով քաղքին հայոց ազգին,
Ձեկեղեցիքն փակեցին,
Ձգրունքն ամէնն մօհրեցին,
Որ չի հանեն սուրբ անօթնին¹⁷:

Սուլավայում հիշվող, սակայն այժմ չպահպանված հաջորդ երկու եկեղեցիներն են Ս. Երրորդությունը և Ս. Նիկողայոսը: Նրանցից առաջինը գտնվել է քաղաքի կենտրոնում, որտեղ 1646 թ. մարտի 14-ին Անտոն Սերբեգոյեցն եպիսկոպոսը քահանա է ձեռնադրել Տեր Սիմեոնի որդի Խաչատուրին¹⁸: Մինաս Բժշկյանը երբ 1830 թ. Սուլավա է գալիս, տեսնում է թե՛ այս եկեղեցու և թե՛ Ս. Նիկողայոսի միայն ավերակները, որոնց մասին գրում է. «...տեսաք զտեղիս եկեղեցեաց Սրբոյ Երրորդութեան և Սրբոյն Նիկողայոսի, այլ այժմ քանդեալ են, միայն մնացեալ են երկու եկեղեցիք և երկու վանորայք»¹⁹:

Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ Սուլավան Ռումինիայի հայաշատ մյուս քաղաքների նման ունեցել է նաև հայկական գերեզմանոց, ուր 1902 թ. կառուցվել է Ս. Հարություն մատուռը: Սուլավայի եկեղեցիներից ու վանքերից ամենահուշակավորը Հաճկատարն է, որն անվանվել է Եվրոպայի մուրազատու Սուրբ Կարապետ²⁰:

¹⁵ Հ. Յ. Տաշեան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, 1895, էջ 55:

¹⁶ Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, հտ. Ա, աշխտ. Հ. Սահակյանի, Եր., 1986, էջ 427:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 428:

¹⁸ Հ. Յ. Տաշեան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց..., էջ 775:

¹⁹ Մ. Բժշկյան, Ճանապարհորդություն ի Լեհաստան, էջ 191:

²⁰ Պետրոս Բահանա Մամիկոնյան, Ռումանականոց ներկայն ու ապագան, Կալաց, 1895, էջ 26:

Հաճկատար վանքի այս հռչակը լավագույնս արտահայտվել է հենց դրան տրված հաճկատար բնորոշման մեջ: Մինչ այս անվանման քննությունն անցնելը, նշենք, որ պայմանավորված հայկական տարբեր վանքերի դիրքով և նրանց հետ կապված հրաշագործությունների պատմություններով, այս վանքերին տրվել է Բարձրահայաց, Քաղցրահայաց, Սիրահայաց, Մուրազատու, Խնդրակատար, Խաչկատար, և վերջապես՝ Հաճկատար բնորոշումները:

Բարձրահայաց բառը, ինչպես իսկ հուշում է նրա անվանումը, տրվել է բարձր տեղում կառուցված վանքերին, որոնք վերևից՝ բարձունքից են նայել դեպ իրենց եկող ուխտավորներին: Բարձրահայաց անվանվող վանքերը նաև քաղցրահայաց ու սիրահայաց են անվանվել, որովհետև բարձրից նաև սիրով ու քաղցր գործվանքով են նայել դեպ իրենց եկող ուխտավորներին: Այսպես, Մեծ Հայքի Անգեղտուն աշխարհի Պաղնատուն գավառում գտնվող Ս. Աստվածածին վանքի Բարձրահայաց անվանվելու համար ասվում է. «Այսպես կոչում է բարձր դրից համար: Եկեղեցին կըսեն, թէ հիմնում է Ս. Թադեոս առաքելալէն յանուն Ս. Աստուածածնի»²¹:

Ս. Աստվածածնի անունը կրող և Քաղցրահայաց անվանվող մի վանք էլ կար Բալուի մոտ, որի համար ևս ասվում է, թե այն հիմնել է Թադեոս առաքյալը²²:

Խնդրակատար (Խնդիրակատար) անունով վանքեր հիշվում են Բիթլիսում, Ակնում, Տիվրիկում, Կարսում, Երզնկայում²³: Այսպես, 1491 թ. Արծկեում գրված մի «Գանձարանի» հիշատակարանում ասվում է. «Ի սուրբ ուխտիս, որ կոչի Խնդրակատար, ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնի լուսանկար տաճարի»²⁴: Մեկ այլ հիշատակարանում, գրված 1458 թ., ասվում է. «Ի լուսազարդ անապատիս Աստուածածնի Տիրամալար տաճարիս, որ այժմ Խնդրակատար վերակոչի»²⁵: «Որ այժմ խնդրակատար է վերակոչվում» արտահայտությունը ցույց է տալիս, որ Տիրամալարը նվիրված այս վանքը ժամանակի ընթացքում սկսել է անվանվել նաև Խնդրակատար, որովհետև հռչակվել է որպես ուխտավորների խնդրանքները կատարող:

Նման համաբանությունը է առաջ եկել և Հաճկատար անվանումը, որը նշանակում է Հաճոյիցն կատարող, այսինքն՝ խնդրանքներ կատարող, որով այն սերտ ընդհանրություն է գծում Խաչկատար բառի հետ, և ինչպես կտեսնենք, Հաճկատարը ևս անվանվել է նաև Խնդրակատար: Հաճկատար բնորոշման հնագույն արտահայտությունները, ինչպես երևում է «Հայկազյան բառա-

²¹ Հ. Ս. Էփրեկյան, Բնաշխարհիկ բառարան, հ. Ա, Վենետիկ, 1902, էջ 388:

²² Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հայոց պաշտամունքային վայրերը, Եր., 2009, էջ 413:

²³ Նույն տեղում, էջ 188:

²⁴ Ժե դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Գ, աշխտ. Լ. Խաչիկյանի, Եր., 1962, էջ 175:

²⁵ Ժե դարի ..., մասն Բ, Եր., 1958, էջ 109:

րանում» այս բառի ներքո եղած վկայակոչումներից, մեր մատենագրությունում գտնում ենք Փավստոս Բուզանդի և Հովհաննես Ե Դրասխանակերտցու (կթղ. 898-929 թթ.) մոտ: Բուզանդը խոսքով Կոտակի թագավորության և Ս. Գրիգորի որդու՝ Վրթանեսի քահանայապետության տարիների մասին գրում է. «...եւ մեծն աստուածասէր պաշտօն ի հաճոյակատարն բարութիւն յամս յաւուրս սոցա աճել բազմացաւ»²⁶: Այս հատվածը մեծանուն հայագետ Ստ. Մալխասյանցը թարգմանել է այսպես. «...և աստվածային մեծ պաշտամունքը և աստվածահաճո բարի վարք»: Ինչպես տեսնում ենք, հաճոյակատարն այստեղ թարգմանված է որպես աստվածահաճո, այսինքն այն դեռևս չունի խնդրանք կատարող իմաստը:

Հաճոյակատարը աստվածահաճո իմաստը ունի նաև Դրասխանակերտցու մոտ: Կաթողիկոս պատմիչը Անաստաս Ա Ակոռեցի հայրապետի մասին (կթղ. 661-667 թթ.) գրում է. «Հաճոյակատար Աստուծոյ վարուք հաստատէր զաւանդութիւն բարեպաշտութեան Հարցն սրբոց»²⁷:

Հաճկատար բառի, որպես վանքի տրված առաջին բնորոշումը գտնում ենք Կիրիկյան Հայաստանի Արքակաղնի անվանվող վանքի համար: Ինչպես գրում է Հ. Ղևոնդ Ալիշանը. «Կոչէր մենաստանս այս և Խճկտոր, թուի Հաճկատար, յորմէ գուշակի և եկեղեցւոյն նուիրեալ գոլ Ս. Աստուածածնի, զի սովորաբար Տիրամօր ընծայի մակդիրն Հաճկատար»²⁸:

Հաճկատար անվանվող վանքերը Տիրամօրն են նվիրված, որովհետև Տիրամայրն է քրիստոնեական եկեղեցու գլխավոր բարեխոսն իր Միածին Որդու առջև և առաջին հերթին Տիրամօր բարեխոսությունը են կատարվում առ Աստված ուղղված խնդրանքները, որով Հաճկատար բառը դարձյալ ստանում է խնդրակատար իմաստը:

Ինչպես տեսանք, Արքայակաղնի վանքին տրված Հաճկատար անվանումը ավելի շատ Ալիշանի բնորոշումն է: Իրականում այն անվանվել է «Խճկտոր»: Ալիշանի իսկ բերած վկայակոչման մեջ ասվում է, որ երբ 1203 թ. վախճանվում է Գրիգոր Զ Ապիրատ կաթողիկոսը, թաղվում է այս վանքում. «Դնի ի Սուրբ Խճկտոր, զոր ուխտն Արքակաղնին կոչեն»²⁹: Խճկտորը Ալիշանը թեև մեկնաբանում է Հաճկատար, սակայն այն կարող է լինել նաև Խաչկատար բառի ժողովրդաբարբառային ձևը: Ինչպես կտեսնենք, Հաճկատարը անվանվել է նաև Խաչկատար: Այսպիսով, Հաճկատար, Խնդրակատար բառերը նույն իմաստը, խորհուրդն ու գործառույթն ունեն:

Սուլավայի 1512 թ. հիմնված Ս. Աստվածածին վանքին տրված անվանումը, որ առաջին հերթին Հաճկատար է եղել, հիմնավորվում է այն հանգաման-

²⁶ Փավստոս Բուզանդ, Պատմութիւն հայոց, աշխտ. Ստ. Մալխասյանցի, Եր., 1987, էջ 14:

²⁷ Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտցոյ Պատմութիւն հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 62:

²⁸ Հ. Ղ. Ալիշան, Սխտւան կամ Լեւոն Մեծագործ, Վեներտիկ, 1885, էջ 253:

²⁹ Հ. Ղ. Ալիշան, Սխտւան կամ Լեւոն Մեծագործ, Վեներտիկ, 1885, էջ 253:

քով, որ այս վանքը Ռումինիայում ժառանգորդն է ընկալվել Լվովի Ս. Աստվածածին հայոց վանքի, որը ևս Հաճկատար է անվանվել: Ինչպես ասացինք, Սուլավան սկզբնապես հոգևոր մի հովվության վիճակ էր Լվովի թեմի կազմում և հետո է դառնում առանձին թեմ, և նույն Սուլավայում հաստատված հայերի մի զգալի մասը եկել էր հենց Ուկրաինայից ու Լեհաստանից, իրենց հետ բերելով հիշողությունը Լվովի Հաճկատար անվանվող վանքի: Այս երկու վանական հաստատություններին իրար կապող հոգևոր ընդհանրություն էր նաև այն, որ երկուսն էլ համարվում էին անեցիների շառավիղների կառուցած վանքերը:

Սիմեոն դպիր Լեհացին XVII դ. սկզբին իր «Ուղեգրությունում» Լվովի Ս. Աստվածածին վանքի համար գրում է. «Ի վանքն Սուրբ Հաճկատար»³⁰, և ապա տեղի հայության համար գրում. «Եւ ասին, թէ յԱնիու եկած են տեղացս հայք»³¹:

Քանի որ, միջնադարից եկած ավանդությանմբ, Անին կործանված էր համարվում ոչ թե տեղի ունեցած երկրաշարժից, այլ Հովհաննես Երզնկացու անեծքից, որի մասին հիշում է նաև Աբրահամ Կրետացու Պատմության շարունակողը³², ուստի համարվում էր, որ քաղաքի վրա իջած անեծքը տարածվել էր նաև անեցիների վրա, որի համար էին նրանք շարունակ տեղից տեղ գաղթում: Սիմեոն Լեհացին սակայն տարբերակում է Անին և Անիից եկածներին, գտնելով, որ Անիի և այնտեղ մնացածների վրա իջավ անեծքը, իսկ քաղաքից եկածների վրա՝ օրհնությունը, ինչպես որ հնում անեծքից Սողոմոն ու Գոմորը կործանվեցին, իսկ այնտեղից ելած Ղովտն իր հարազատների հետ փրկվեց, և նույն ձևով Նոյն ապրեց, իսկ մյուսները կործանվեցին ջրհեղեղից:

Այս մասին Լեհացին գրում է. «Եւ այս չէ նախատինք, եթէ են անեցիք, զի զքաղաքն եւ զմնացեալս անիծեց եւ զեղեալսն օրհնեաց, որպէս ի հինն զՍողոմոն և զԳոմոր անիծեց եւ զՂովտ իւրովքն փրկեց: Նոյնպէս զԱնի շար բնակչօք կործանեաց եւ զբարիսն Եհան ի նմանէ, որպէս զՆոյ ապրեցոյց և զաշխարհս ամենայն կորոյս»³³:

Մինաս Բժշկյանը ևս, շեշտելով լեհահայերի անեցի լինելը, գրում է. «Արդ՝ ահա յայս աշխարհ Լեհաստանու գտաք զանեցիս, որք ի սկզբան անդ դիմեցին աստ և հետզհետէ բազմացան և ժողովեցան ի մայրաքաղաք նահանգիս յԻլով, ուրանօր շինեցին զականաւոր շինուածս, և հաստատեալ զաթոռ եպիսկոպոսութեան, արարին ինքեանց աթոռանիստ քաղաք փոխանակ Անույ»³⁴: Այսպիսով, Լվովի հայ համայնքը համարվում է ժառանգորդը անեցիների շառավիղների: Նույնը նաև Սուլավայի համար է ասվում:

³⁰ Սիմեոն դպրի Լեհացույ Ուղեգրութիւն, տարեգրութիւն և յիշատակարանք, աշխատ. Հ. Ն. Ակիւնյանի, Վիեննա, 1936, էջ 336:

³¹ Նույն տեղում:

³² Աբրահամ կաթողիկոսի Կրետացույ Պատմագրութիւն, Վաղարշապատ, 1872, էջ 107:

³³ Սիմեոն Լեհացի, Ուղեգրութիւն, էջ 346:

³⁴ Մինաս Բժշկյան, Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան, էջ 94:

Լվովի Հաճկատար վանքի համար Բժշկյանն ասում է. «Հռչակաւոր ուխտատեղի ամենայն քրիստոնէից»³⁵ : Սուլավայի Հաճկատարը ևս ոչ միայն ումինահայերի, այլև շրջակայքի մյուս քրիստոնյա ժողովուրդների հռչակավոր ուխտատեղին էր: Լվովի այս եկեղեցու համար ասվում է, որ այն սկզբնապես փայտաշեն էր³⁶, ապա 1363 թ. արդեն կառուցվեց որպես քարաշեն: Եկեղեցու 1363 թ. կառուցվելու մասին «Լեհահայոց տարեգրությունում» այս թվականի ներքո ասվում է. «Աթոռակալ եկեղեցին Հայոց, որ ի Լէօպօլիս, կատարեցաւ յայսմ ամի»³⁷ : Լվովի և Սուլավայի հոգևոր ընդհանրությունն է շեշտվում XVI դ. երկրորդ կեսի հեղինակ Վրթանես Սոնկեցու բանաստեղծություններից մեկի վերջի չափածո հիշատակարանում, ուր ասում է, որ Սուլավայում իր այս գրածը թող գնա Լվով և հասնի այնտեղի Հաճկատարի առաջնորդին.

Այս թուղթս, որ Սեչով գրուի,
Տի երթայ ի Լովն հասնի,
Ի վանքն Հաճկատարի,
Ձեռն եղբօրն իմ հարազատի³⁸ :

Ս. Հաճկատարի վանքի հիմնադրման մասին մեզ է հասել գեղեցիկ մի ավանդություն, որը պատմվել է երկու տարբերակով: Համաձայն այս ավանդության առաջին տարբերակի, Սուլավայի ս. Հաճկատար վանքի հիմնումը կապվում է Տոնավազ, ումինն ավանդությանմբ՝ Դրըգան Դոնովակի անունով մի եզնավաճառի հետ, որը Վիեննա եզները վաճառելու տանելու ճանապարհին գիշերում է այն բլուրին, որի վրա այժմ Հաճկատարի վանքն է: Ասվում է, թե գիշերը երազում նա տեսնում է մեղեդիներ երգող հրեշտակներին ու հոգևոր զմայլման մեջ արթնանալով ուխտ է անում, որ եթե գործերը հաջող ընթանան, այդ տեղում մի վանք կկառուցի: Նա Վիեննայում բավականին հաջող ձևով է վաճառում իր տարած անասունները և համաձայն իր կատարած ուխտի, կառուցում է այս վանքը³⁹ :

Այս ավանդության երկրորդ տարբերակով ասվում է, որ Տոնավազ մականունով երկու եզնավաճառ եղբայրներ՝ Աստվածատուր (Բոգդան) և Տրական, անցնելով այդ կողմերով, գիշերում են այն տեղում, որտեղից արդեն երևում է Հաճկատարի եկեղեցու գմբեթը: Գիշերը նրանք երկուսն էլ տեսնում են, որ իրենց գործերի հաջող ընթացքի առթիվ մի եկեղեցի են կառուցել երևացող բլրին: Առավոտյան արթնանալով, եղբայրները տեսնում են, որ եկեղեցու հիմքերը գցվել են և նույն տարում նրանք կառուցում են այս վանքը⁴⁰ :

³⁵ Նույն տեղում, էջ 102:

³⁶ «Համդէս ամսօրեայ», Վիեննա, 1903, էջ 302-303:

³⁷ Հ. Ղ. Ալիշան, Կամենից, էջ 131:

³⁸ Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը, հ. Ա, էջ 235:

³⁹ Հ. Ճ. Սիբունի, Հայ եկեղեցին ումեն հողի վրա, էջ 107:

⁴⁰ Ս. Գօլանճեան, Ռումանահայության Անիմ, էջ 184:

Ավանդության այս տարբերակի մի փոփոխակն է Հովհ. Գալփագյանի Սուշավայի ժողովրդական միջավայրում կատարած հետևյալ գրառումը. «Գեղեցիկ աւանդութիւն մը հիւսուած է անոր շինութեան շուրջ, ըստ որուն, Տրական և Աստուածատուր Տօնաւագեան եղնավաճառները եկեղեցիին շինութեան նախընթաց տարին, իրենց արջառները, նախիրը դէպի արեւմտեան տօնավաճառները տանելու ատեն, ամրան տօթին կը գիշերեն բլուրի մը վրայ՝ յօգնաբեկ: Աւանդութիւնը կրսէ, թէ քունը շուտով գիրենք կը տանի և երկու եղբայրներ իրենց երազին մէջ կը տեսնեն հրեշտակ մը, որ կը խնդրէ անոնցմէ իրենց գիշերած հանգրուանին վրայ, բլուրի գագաթին, եկեղեցի մը բարձրացնել: Յաջօրդ առաւօտ երկու եղբայրներ՝ մէկը միւսին կը պատմեն իրենց երազը եւ կ'ուխտեն իրենց վաճառականութիւնը շահաւէտ ըլլալու պարագային, կառուցել եկեղեցի մը: Իրապէս, գործը սպասուած արդիւնքէն շատ աւելի նպաստատուր կըլլայ և Տօնաւագեան եղբայրները, հաստատուն իրենց ուխտին, կը շինեն եկեղեցին յանուն Ննջման Ս. Կոյսին Մարիամայ, որ ժամանակի ընթացքին ստացաւ Հաճկատար մակդիրը իր խնդրակատար շնորհքին համար»⁴¹:

Այս ավանդությունում արտացոլվել է նաև հայ վաճառականների այդ շրջանի գործունեությունը, որն ընդգրկում էր հսկայական մի տարածք միուսաց երկրից մինչև Արևմտյան եվրոպա⁴²:

Պատահական չէ, որ Հաճկատարի հիմնադրման պատմությունը կապվում է Տոնավազ անունով եղնավաճառի կամ նույն այդ զբաղմունքի տեր երկու եղբայրների հետ: Հայերի վաճառականական գործունեության և հատկապես անասնավաճառության ու կաշեգործության մասին Լ. Բաբայանը գրում է. «Սուշավայի հայերն իրանց երկրի կառավարությունից ստացած առևտրական արտօնությունների, Արևելքի հետ ունեցած ծանօթութեան և վաճառականական ընդունակութեան շնորհիւ կարճ ժամանակի ընթացքում իրանց համար նիւթական նախանձելի գրութիւն ստեղծեցին: Նրանք սկսեցին ընդարձակ առևտուր Արևելքի զանազան ապրանքների, մեծ զարկ տուին եղնավաճառութեան և խոզավաճառութեան, պարապում էին կաշեգործութեամբ և խաղողագործութեամբ և Բուքովինայի հարևան մի քանի երկրների վաճառականութեան մէջ միջնորդի դեր էին կատարում: Սուշավայում և ընդհանրապէս Բուքովինայում կաշուի առաջին գործարան հիմնողը հայերն էին, որտեղ պատրաստում էին գլխաւորապէս կարմիր կաշի ունգարական ազնուականների գործածած կարմիր կօշիկների համար»⁴³:

⁴¹ Հովհ. Գալփագեան, Ռումանիայ գաղութը, Երուսաղէմ, 1979, էջ 58:

⁴² Հայերի՝ Վոլգայի ափերով ընթանալու և մինչև Դրիմ ու ապա Եվրոպա ծավալած գործունեության մասին տե՛ս Լ. Խաչիկյան, Հայերը հին Մոսկվայում և Մոսկվա տանող հանապարհների վրա. - «Բանբեր Մատենադարանի», N 13, Եր., 1980, էջ 7-107:

⁴³ Լ. Բաբայան, Հայերը Մոլդավիայում և Բուկովինայում, Թիֆլիս, 1911, էջ 151:

Հաճկատարի հիմնադրման ավանդույթները ցույց է տալիս, որ այն ոչ միայն ուխտակատար վանք է, այլև ինքն իր հերթին հանդիսանում է կատարված ուխտի՝ Տոնավազ եղբայրների տված խոստման արդյունք։ Այսպիսով, լինելով կատարված ուխտի արդյունք, այն իր հերթին դարձել է ուխտակատար։ Հաճկատար անվանումը, որպես հաճոյից կատարում, արտահայտվել է այս վանքին տրված նաև *Խնդրակատար* և *Խաչկատար* անվանումներում, և Հաճկատարից բացի, այս երկու բնորոշումները ևս, որպես այս վանքին տրված անվանումներ, գտնում ենք մեր մատենագրությունում։ Այս առումով հատկանշական է հատկապես Մինաս Բժշկյանի գործը, ուր վանքը հիշվում է իր այս երեք անվանումներով. «Սուրբ Խաչկատար կամ Հաճկատար է վանք հայոց փոքր ինչ հեռի ի քաղաքէն, յարևելեան կողմն շինեալ ի վերայ բլրոյ, որ յառաջագոյն անուանէր Խնդրակատար Սուրբ Աստուածածին»⁴⁴։

Քանի որ որոշակի ժամանակ էր հարկավոր լինում, որպեսզի այս կամ այն վանքը հռչակվեր բնորոշ մի հատկանիշով և այդպես անվանվեր, ուստի և մի որոշ ժամանակ էր հարկավոր, որ Սուլավայի Ս. Հաճկատարը ևս հռչակվեր որպես իրեն ուղղված խնդրանքներ կատարող և Հաճկատար անվանվեր։ Վանքին տրված այս անվանմանն առաջին անգամ հանդիպում ենք 1629 թ. Սուլավայում գրված մի «Յայսմաւորքի» հիշատակարանում, ուր ասվում է. «Գրեցաւ երկիրս Օլախաց, ի քաղաքս Սէջօվ, ընդ հովանեաւ վանօրէիցս Ս. Հաճկատարի և Ս. Ըստրատիոսեանցն և Ս. Լուսաւորչին, քանզի սկիզբն ի Հաճկատարն արաք և յաւարտն ի Ս. Օգսէնտ»⁴⁵։ 1631 թ. Լվովում գրված մի Ավետարանի հիշատակարանում էլ ասվում է, թե այս ձեռագիրը գրվեց դրվելու համար «ի դուռն Հաճկատար մենաստանին՝ ի քաղաքն Սէջով»⁴⁶։

Վանքը Խնդրակատար անվանմամբ է հիշվում 1779 թ. հենց այստեղ գրված մի Բժշկարանում, որի հիշատակարանում ասվում է. «Ի վանս Սուրբ Աստուածածին Խնդրակատար և գրեցի ի քաղաքն Սըշով»⁴⁷։

Հաճկատարում գտնվող մի շարք սրբանկարների վրա, որոնք կատարվել են XIX դ. առաջին կեսին և այժմ էլ կախված են այնտեղ, այս վանքն անվանվում է Խաչկատար։ Այս սրբանկարները վանքին են նվիրել այստեղ եկող ուխտավորները, ուստի կարելի է ենթադրել, որ Հաճկատարն անգամ XIX դ. հայտնի է եղել նաև Խաչկատար անվանմամբ, ինչպես որ այս մակագրություններում է ասվում. «Ի դուռն Խաչկատար Սուրբ Աստուածածին»։ 1882 թ. այս-

⁴⁴ Մ. Բժշկեան, Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան, էջ 192։

⁴⁵ Հայերեն ձեռագրերի ժե դարի հիշատակարաններ, (1621-1640թթ.), հ. Բ, կազմեցին Վ. Հակոբյան, Ա. Հովհաննիսյան, Եր., 1978, էջ 361։

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 408։

⁴⁷ Հ. Յ. Ոսկեան, Մայր ցուցակ Վիեննայի Մխիթարեան Մատենադարանի, հ. Բ, Վիեննա, 1963, էջ 123։

տեղ այցելած արևմտահայ մտավորական Գաբրիել Էզաճյանը համանման ձևով գրել է. «Թերեւս պարտ է լինիլ *հաշկատար*»⁴⁸:

Ինչպես գրում է Հ. Գալիագյանը, «Հաճկատար վանքը ունէր իր ուրոյն «Տէր ողորմեան», որ այնքան սրտատրուփ կ'երգուէր»⁴⁹: Տեղի քահանայից բարեխտաբար նա գրի է առել ուխտավորական այս ստեղծագործութիւնը, որը մի խնդրանք է ուղղված Հաճկատարի Տիրամորը՝ կատարելու իրենց ուխտն ու փափագը:

Այս ստեղծագործութիւնը սկսվում է ս. Հաճկատարին ուղղված հետևյալ խնդրանքով.

Սուրբ Հաճկատար Մայր ողորմած
Զողորմութեան դուռն մեզ բաց,
Առողջութիւն տուր հիւանդաց
Եւ օգնութիւն ուխտաւորաց:

Հաջորդ տան մեջ շեշտվում է, որ Հաճկատարին դիմողները ուխտի են գալիս այն հավատով, որ իրենց խնդրանքը կատարվելու է.

Սուրբ Հաճկատար Աստուածածին,
Սուրբ անունդ է մեզ անգին,
Զի որք յուխտ գան առ դրան քոյին
Առնեն ի քէն ըզխնդրելին:

Երրորդ տան մեջ արդեն հայցվում է Տիրամոր բարեխոսութիւնը, իսկ չորրորդ տանն այն տեղայնացվում է ս. Հաճկատարի վրա:

Սուրբ Հաճկատար թագ պարծանաց
Եւ ապաւէն մեր խնդրանաց,
Բարեխօսեա առ Տէր Աստուած
Զմեզ ազատել ի նեղութեանց⁵⁰:

Այս ստեղծագործութիւնում արտացոլվել է նաև Սուշավայից դեպ Հաճկատար ուխտագնացութեան ընթացքը, երբ առավոտյան լուսանալուց քաղաքից դեպ այս բլուրը տանող արտերի միջով թափորով գնում էին ուխտավորները և ճանապարհին նրանց առջև երևում էր վերևում գտնվող վանքը.

Աստուածածին մայր սրբութեան,
Օգնական լեր ժողովրդեան,
Ի լուսանալ առաւօտեան
Բաց զմեզ զգուռն ողորմութեան:

⁴⁸ Ս. ԳՅՈՒՆՆԵԱՆ, Ռումանահայոսեան Անին, էջ 182:

⁴⁹ ՅՈՒՆ. ԳԱՎԻԱԳԵԱՆ, Ռումանահայ գաղութը, էջ 59:

⁵⁰ Նույն տեղում:

Հաջորդ տունը նվիրված է Տիրամորը, իսկ մյուսում նկարագրվում է Հաճկատարը և վերստին շեշտվում նրա խնդրակատար լինելը.

Սուրբ Հաճկատար փոքրիկ տաճար,
Ամենեցուն դու տաս մեզ ճար,
Սուրբ Հաճկատար փոքրիկ բլուր
Ամենեցուն խնդիրքը տուր:

Հաջորդ տանը ուխտավորական խնդրանքը դարձյալ զուգակցվում է տեղագրական նկարագրության հետ իմաստային ներքին մի զուգահեռով, թե ինչպես Հաճկատարը երևում է բոլոր կողմերից ու ծածկված չէ որևէ բլրով, այնպես էլ առանց սահմանափակման բոլոր ախտաժետներն են դիմում նրան.

Սուրբ Հաճկատար տեղ մի զատած,
Բոլոր լեռներ առաջդ է բաց,
Առ քեզ դիմեն ամէն տեղաց,
Զառողջութիւն տաս հիւանդաց:

Քրիստոսի բժշկությունների վկայակոչմամբ ասվում է, թե ինչպես որ Քրիստոս երկրի վրա իր զորությունը ցույց տվեց հիվանդներին առողջացնելով, այնպես էլ Հաճկատարը թող իր զորությունը ցույց տա:

Նույն ձևով Տիրամայրն անվանվում է գթած մայր, ով չի կարող անտարբեր մնալ իր զավակների արտասուքի հանդեպ: Հաճկատարի ուխտավորը նարեկացիական շնչով է դիմում Տիրամորը, որպես բյուրավոր մեղքերին հակված մեկը, ում մեղքերի այս ախտից պետք է ազատի Տիրամայրը:

Հատկանշական է, որ ուխտավորական այս բանաստեղծությունն անձնական խնդրանքից գնալով ազգային ընդհանրացման, ավարտվում է Սիմեոն երևանցու նշանավոր ստեղծագործությունը հիշեցնող հետևյալ տողերով.

Արի Աստուած հարցըն մերոց,
Որ ապաւէն ես նեղելոց,
Հաս յօգնութիւն ծառայից Քոց,
Անօգնական ազգիս Հայոց
Լեր օգնական⁵¹:

Անհրաժեշտ է նշել, որ Հաճկատարը հրաշագործ է համարվել ոչ միայն հայերի, այլև թե՛ ռուսինացիների և թե՛ ընդհանրապես շրջակա մյուս բնակավայրերի քրիստոնյաների համար: Այսպես, Ա. Ալթունյանը 1877թ. գրում էր. «Այս վանքը հրաշագործ ըլլալու համբաւ մը կը վայելէ, ուր ոչ միայն հայերը, այլև օտարազգիք ալ կգան բժշկութիւն գտնելու»⁵²:

⁵¹ Նույն տեղում, էջ 60:

⁵² Ա. Ալթունեան, Տեղագրութիւն հայոց գաղթականութեան ի Մոլտո Վալաքիա, Հունգարիոյ և Լեհաստանու, Ֆոֆշան, 1877, էջ 114:

Օտարներին՝ Հաճկատարին դիմելը, որը շարունակվում է մինչև այսօր, իր ջերմեռանդ արտահայտություններով դրսևորվում է հատկապես Երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին, երբ ռումինացիներն այստեղ դիմում էին Հաճկատարի Տիրամորը, հայցելով իրենց հարազատների անփորձ վերադարձը: Ինչպես գրում է Հովհ. Գալփագյանը, «Գիտենք պարագաներ, երբ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի շրջանին եւ անոր յաջորդող տարիներուն, մեծ թիւով օտար քրիստոնեա հաւատացեալներ կու գային ու ծնրադիր բլուրը կը բարձրանային, եւ յետոյ երեք անգամ դարձեալ ծնրադիր, եկեղեցիին շրջանը ընելէ վերջ կաղօթէին, որպէսզի «Սուրբ Հաճկատար մայր ողորմածն զողորմութեան դուռն» բոլորին բանայ, գերիներն ու բանտարկեալները արձակուին՝ «զմեզ ազատեա Սուրբ Հաճկատար, ամէնեցուն դու տաս մեզ ճար»: Անոնք իրենց արտասուալից աչքերը կը յառէին Ս. Խորանի վրա հանգչած Ս. Աստուածամօր հրաշագործ պատկերին, և կը հետեւէին ծնրադիր քահանայի «Տէր ողորմեային»⁵³:

Ինչ վերաբերվում է Հաճկատարի ուխտագնացություններ, ապա այն կատարվում էր տարեկան երեք անգամ՝ Վարդավառի, Հովակիմի ու Աննայի տոներին և Տիրամոր Վերափոխմանը: Այս երեք ուխտագնացություններից բացի, Ս. Պատարագ էր մատուցվում նաև տարին եզրափակող Որոտման Որդիներին՝ Հովհաննես և Հակոբոս առաքյալների տոներին⁵⁴:

Գլխավոր ուխտագնացությունը, սակայն, կատարվում էր Տիրամոր Վերափոխման տոներին: Տաղավար տոներին նշանավոր ուխտավայրեր կատարվող ուխտագնացությունների ընդունված կարգով այն սկսվում էր նախորդ օրը՝ շաբաթ երեկոյան, երբ «Եկեացէի» և Հսկման արարողություններն էին կատարվում Սուլավայի Ս. Խաչ եկեղեցում⁵⁵: Վերափոխման կիրակիի առավոտյան նույն այս եկեղեցուց եկեղեցական թափորը առավոտյան ժամը ութին շարժվում էր դեպ Հաճկատար՝ այս ուխտագնացության համար կարգված շարականների երգեցողությամբ: Թափորը, երբ հասնում էր այնտեղ, ուր Տոնավագ եղբայրները տեսել էին իրենց նշանավոր երազը, և ի հիշատակ այդ երազի մի խաչ է կանգնեցված, մի պահ կանգ էր առնում, ապա շարունակում ճանապարհը⁵⁶: Հասնելով Հաճկատարի ստորոտին, ուխտավորները վեր էին ելնում վանքի բլուրը՝ «Ողորմութեան բլուրը»⁵⁷: Այն այդպես էր անվանվում համաձայն ուխտավորական երգի «Չողորմութեան դուռն մեզ բաց» խոսքերի:

⁵³ Հովհ. Գալփագյան, Ռումինահայ գաղութը, էջ 59:

⁵⁴ Ս. Հաճկատարի ուխտագնացությունների և մատուցվող Ս. Պատարագի օրերի մասին տե՛ս Դեմետրիոս Տանի, Արևելեան հայք ի Պոմփլինա, Վիեննա, 1891, էջ 16, Պետրոս Բեյ, Մամիկոնեան, Ռումինահայոց ներկայն ու ապագան, էջ 26-27, Լ. Բաբայան, Հայերը Մուլդախայում..., էջ 177-180, Հովհ. Գալփագյան, Ռումանահայ գաղութը, էջ 59:

⁵⁵ Ս. Գոլանեան, Ռումանահայության Անիմ, էջ 304, 306:

⁵⁶ «Բյուզանդիոն», 1913, սեպտ. 3, N 5137:

⁵⁷ Ս. Գոլանեան, Ռումանահայության Անիմ, էջ 306:

Սուլավայի հայերի հին շառավիղներից մեկը եղող Քրիսթեա-Խաչիկ Ալաշը թափորով այս ընթացքի մասին 1938 թ. գրում է. «Երգում է հատկապես «Աստուածածին մայր Քրիստոսի»: Հասնելով վանքի բակը, բոլորը ծնրադրում են եկեղեցու առաջ՝ երգելով. «Անկանիմ առաջի քո»⁵⁸ :

Սուլավան, սակայն, միայն անցյալի փառքով չէ, որ օծուն է: 20-րդ դարում ևս նրան մի մեծ առաքելություն էր վերապահված: Ռումինիայի հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Հուսիկ արքեպս. Զոհրապյանի վախճանումից հետո, որպեսզի վտանգ չսպառնա թեմական կառույցի գոյությունը, ռումինահայոց թեմական խորհուրդը դիմում է թեմական ուսուցիչ Կարապետ Պալճյանին՝ ձեռնադրվելու կուսակրոն քահանա և ստանձնելու թեմի առաջնորդությունը: Ապագա Հայոց հայրապետն, ասես կանխագգալով, թե ինչ առաքելություն էր վերապահված իրեն, ընտրում է հոգևոր սպասավորության ճանապարհը և երկրորդ աշխարհամարտի կրակների միջով անցնելով, ուղևորվում է Աթենք, ուր 1943 թ. սեպտեմբերի 30-ին կուսակրոն քահանա է ձեռնադրվում Հունաստանի հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Կարապետ արքեպս. Մազլումյանի ձեռամբ և ապա վերադառնալով Ռումինիա, ձեռնադրության քառասունքն անցկացնում է Սուլավայում: Նույն թվականի նոյեմբերի 26-ին ավարտվում է ապագա Հայոց հայրապետի քառասունքը և Հաճկատարի ուխտավորական մատյանում նա գրում է. «Այսօրուրն է ինձի համար կը սկսի նոր կեանք մը, կեանք մը, որ նուիրած պիտի ըլլայ մեր եկեղեցւոյ ու մեր համայնքին: Աստուած հետս ըլլայ»⁵⁹ :

Պայմանավորված Սուլավայի՝ համահայկական դարավոր սրբավայր լինելով, խորհրդանշական ձևով այստեղից սկսվեց 1700-ամյակի ուխտագնացությունների շարքը 1997 թ. օգոստոսին՝ Տիրամոր Վերափոխման տոնին:

Վանքի հիմնադրման 500-ամյակի առիթով այժմ ընթանում են վերանորոգություն աշխատանքներ ամերիկահայ բարերար Հակոբ Գույումճյանի աջակցությամբ, և հավատում ենք, որ եկող տարվա օգոստոսին՝ Տիրամոր Վերափոխման տոնին ոչ թե փակվելու է այս վանքի պատմության 500-ամյա շրջանը, այլ սկսվելու է հաջորդ 500-ամյա շրջանը:

⁵⁸ Նույն տեղում, էջ 365:

⁵⁹ Նույն տեղում, էջ 232: